

NIIN
KATOSI
VOITTO
MAAILMASTA

MARTTI ANHAVA

PAAVO
HAAVIKON
ELÄMÄ

Helsingissä Kustannusosakeyhtiö Otava

Kirjoittaja on saanut tätä työtä varten apurahan
Jenny ja Antti Wihurin säätiöltä.

© Martti Anhava ja Kustannusosakeyhtiö Otava 2021

ISBN 978-951-1-28342-3

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2021

Ilonalle

1

Sukupuusta poimittua

”Oletko sinä lukenut nämä kirjat?” Haavikko kysyi käännähtäen osoittamaan tukevia niteitä selkänsä takana. Siinä olivat Martti Haavion ja Elsa Enäjärven kirjeenvaihdot jotka Katarina Eskola oli hiljan toimittanut eräänlaiseksi elämäkerralliseksi sarjaksi.

Seisoimme Art House -kustantamon toisen kerroksen huoneessa Bulevardi 19:n piharakennuksessa, joskus vuosituhannen vaihteen jälkeen. Olimme puhuneet ihan muusta ja vastaukseni olisi varmaan alkanut sanaparilla ’tota noin’. Haavikko ei jäänyt odottamaan sitä.

”Ne ovat hienoja kirjoja, täydellisiä. Niissä on kaikki. Niistä ei puutu mitään paitsi elämän ilma.”

Elämän ja ilman hän sanoi kahtena sanana, kai antaakseen lausumalleen painoa. Vaikuttavalta se kuulostikin, luulin hänen keksineen solvauksen siinä ja nyt. Sittemmin olen huomannut elämänilman Haavikon muistelmissa, yhteen kirjoitettuna ja vielä myöhemmin hänen proosakirjojensa arvosteluissa 60-luvun alussa, jolloin sitä ovat käyttäneet Kyllikki Villa ja Klaus Taubert, varmaan muutkin. Sana näyttää torkkupeittomaisen monikäyttöiseltä ja kaikei juuri siksi se lienee ajan mittaan liukunut mainonnassa ja arvosteluissa kiellettyjen ilmaisujen listalle, niin kuin ’elonkerainen’ jo sodanjälkeisinä vuosina.

Nyky-suomen sanakirjassa käsite määritellään kuvaannolliseksi substantiiviksi jonka käyttöä valaistaan tasan yhdellä esimerkkilauseella: ”Elisabeth Goethe toi elämänilmaa kotiin, uutta, lämmintä elämänilmaa miehensä kylmän rationalismin rinnalle.” (V.A. Koskenniemi.)

Ikämiehet unohtavat, old men forget, sanoo Henrik Viides Agincourtin taistelun alla, vaikuttavassa puheessa jonka Shakespeare hänen suuhunsa kirjoitti. Muistelemaan varsin ryhtyessään ikämiehet muistavat oikullisesti ja valikoiden, myös jääräpäisesti.

’Yrityksen omaksikuvaksi’, estottomasti hypähtelevän ja valikoivan muistikuvien ja niitä kommentoivien toteamusten sikermän Haavikko pani paperille 80-luvun alussa, epäviihtymyksen ja uhanalaisuuden tunnossa (Parnassossa 1981, täydennettynä laitoksena 1987). Varsinai-

set muistelmansa, kirjaparin 'Vuosien aurinkoiset varjot' ja 'Prospero' hän kirjoitti kymmenisen vuotta myöhemmin vähän yli kuusikymmenvuotiaana. Ne sisältävät sekä tahatonta että tahallista unohtelua, muistijälkiä jotka saavat painotuksensa mielentilasta jonka vallassa runoilijamestari näyttää kirjoittaneen. Elämän ilmaa hän ei tavoitellut, päättellen siitä että kirjoitti kolmannessa persoonassa Haavikko-nimisen miehen tekemisistä ja tekemättä jättämisistä, kohdittain kanslia-tyylistä raportointia jäljitellen.

"Siinä on lopullinen tunto että onpa ihminen, mies nahassaan kuin säkissä, eikä pääse ulos", hän sanoi Tšehovin "Ikävästä tarinasta". 'Vuosien aurinkoisia varjoja' ja 'Prosperoa' lukiessa saa lopullisen tunnon siitä että säkissä on tämäkin ihminen, mies joka ei ole oikein sinut nahkansa eikä monen muunkaan asian kanssa. Kirjapari sisältää runsain mitoin sitä mitä Haavikko ei muilta ollenkaan sietänyt: selitellyä.

Hyvä muistelmateos tai elämäkerta voi asettua esteeksi myöhempien yrittäjien tielle. Haavikon muistelmat voi rinnastaa keskentekoiseen kulissiin jonka rakentaja ei ole tehnyt selväksi itselleen millaista, minkä luonteista näytelmää tässä olisi tarkoitus esittää. Sitä ei voi jättää vaille huomiota, mutta siihen tukeutuminen arveluttaa. Kirjaparia on syytä lukea kuten runoilija kertoo itse lukeneensa kirjoja kouluaikana: "laiskasti, epäluuloisesti [...] etäällä pysyen, ankeasti". Etenkin hänen varhaisten vaiheidensa kuvauksesta joudun muun lähdetiedon puutteessa poimimaan tietoja ja lainauksia, mutta pidätän itselläni kummastelun, huomauttelun, kohdittain myös oikomisen oikeuden.

Alkajaisiksi muistelija rakentaa kohteelleen eli itselleen sukutaustaa. Perimätietoa vanhempiensa sukupolven sisarusten ja serkusten vaiheista hän kertoilee estottoman rapsodisessa järjestyksessä.

Isovanhemmista kaksi, isänäiti ja äidinisä, on kotoisin nälkämailta, Paltamosta ja Enosta, äidinäiti ja isänisä Uudeltamaalta. Isänisänsä Henrik Johanssonin muistelija mainitsee maatalon pojaksi joka ryhtyi muurariksi, "tai rappariksi, se on tarkempaa työtä". Raimo Haavikkoa, kirjailijan vanhempaa veljeä haastatellessani hän täydensi Henrik Johanssonia koskevia tietoja. Johansson syntyi vuonna 1856 Artjärvellä, kohtuullisen kokoisella maatilalla, mistä muutti Loviisaan ja sai siellä muurarinoikeudet. Hän erikoistui uuneihin ja siirtyi vuonna 1878 edelleen Helsinkiin, jossa hän urakoitsijana työllisti 5–7 miestä ja rakensi

mm. Diakonissalaitoksen uunit. Hän kykeni hankkimaan osakehuoneistoja ja toimittamaan perheensä kesänviettoon Espooseen, samoilte seuduille kuin veljesten äidinpuoleiset isovanhemmat Pyyköset.

Muurarit olivat rakennusporukoiden hierarkiassa korkealla, he söivät omassa pöydässään ja heitä työnjohtajat puhuttelivat suunnilleen lakki kourassa. Runoilijan kiinnostus Helsingin rakentamisen historiaan ei pohjautunut vain hänen kiinteistöalan tuntemukseensa vaan jossakin määrin myös isoisän ammattiin.

”Isänisä. Hänestä ei ole mitään kerrottavaa. Hän ei tullut maalle keksällä. Hän oli rappari, joka teki työtä.” Näin Haavikko kuvasi Henrik Johanssonin ’Yrityksessään omaksikuvaksi’, isänsä isän jota ei koskaan nähnyt. Henrik Johansson kuoli vuonna 1915.

Kolmen lauseen yhteenveto on pisara joka heijastaa kaikkeuden, tässä tapauksessa olennaista Haavikon elämäntunnosta. Kuvatuksi tulee ammattimies joka käyttensä työllä hankki omaisuutta ja elintason, sen myötä mahdollisuuden järjestää vaimolle ja lapsille kesien vieton maalla, kuten säätyläisperheissä ainakin. Mutta joka ei mennyt sinne itse, koska ei osannut viettää vapaa-aikaa tai piti sitä joutavana.

Siinä hämmöttää Paavo Haavikko joka otti vastaan kunniaohtorin arvonimen, mutta ei mennyt vihkimysseremoniaan koska hänellä oli töitä. Haavikko joka pyrki ansaitsemaan Kekkonen huomion ja arvostuksen mutta kaihtoi henkilökohtaisia tapaamisia eikä lähtenyt Tamminiemen saunaan, vaikka presidentti lähetti auton hakemaan. Haavikko joka vihasi Koivistoa epäkelpona pankkimiehenä, mutta myös ja erityisesti siitä syystä että näki hänessä saman elämän ilottomuuden tajun kuin itsessään, näki myös itsetunnon ja kansansuosion joita tuo taloudellisista tyhmyyksistään kuin koira veräjistä selvinnyt presidentti siitä ammensi.

Jukka Kemppinen muistaa Haavikon puhuneen isoisästään aina ylpeästi. Paljon ennen loppuaikojensa sairastelua, ehkä jo äitinsä kuoleman aikoihin runoilija sopi Raimo-veljensä ja poikansa perheen kanssa että hänet haudataan Henrik Johanssonin hautaan Hietaniemeen. Niin myös tapahtui.

Henrik Johansson avioitui Kainuusta Helsinkiin tulleen Lydia Kumpulaisen kanssa. He asuivat ensin Siltasaarella, sitten Hämeentiellä ja lopulta Salmelassa, talossa joka sijaitsee nykyisen Ympyrätalon paikalla Hakaniementorin kulmalla. ”Heillä oli elossa kolme lasta, Heikki,

Lydia ja Anni”, Haavikko toteaa. Hän jättää mainitsematta alle vuoden ikäisenä kuolleen esikoistyttären Evan sekä kaksivuotiaana kuolleen Leon. Haavikon papereissa säilyneen 5.6.1969 päivätyn virkatodistuksen mukaan hänen ”Annina” mainitsemansa täti oli viralliselta nimeltään Anna ja hänkin kuoli jo vuonna 1919.

Äidinisä Juho Aleksander oli syntyisin Enosta ja peri Pyykösen sukunimen äidiltään, koska isästä ei ollut tietoa. Pojalla oli sisaruksia, kaikki eri isästä. Sen verran äiti elämästään oppi että halusi Juhon hankkivan ammatin. ”Leipurin oppi on paras, siinä saa heti oikeata leipää syötäväksi.” Poika noudatti neuvoa. Välivaiheita selvittelemättä Haavikko kertoo että Pyyköset perustivat kondiittoriliikkeen Lahteen vuonna 1899 ja siirtyivät sitten Helsinkiin vuonna 1912. ”Kondiittori on leipuria korkeampi arvo, niin kuin rappari muuraria. Kun status on alhainen, ovat aste-erot tärkeitä.”

Pyykösetkin asuivat jonkin aikaa Salmelan talossa ennen kuin Juho Aleksander hankki Toiselta linjalta talon n:o 9, johon muutti sekä hänen perheensä että leipomo. Mentytään sittemmin naimisiin Pyykösten vanhimman tyttären Rauhan kanssa myös Heikki Haavikko asettui tuohon taloon ja asui siinä kuolemaansa saakka.

Toiselle linjalle päätyi asumaan ja perhettä kasvattamaan myös Edvard Eklund, Juho Pyykösen Riika-vaimon nuorempi veli. Hän oli ensin jäänyt pitämään vanhempiansa taloa Ojakkalaan, mutta möin sen vuonna 1908 ja muutti Helsinkiin meijeriliikettä harjoittamaan. ”Hän piti maitokauppoja. Hänestä tuli talonmistaja”, Haavikko toteaa. Edvard Eklund siis menestyi ainakin kohtalaisesti. Lisäksi hänellä oli sosiaalista kunnianhimoa joka kohdistui sivistyksellisiin arvoihin. Lapset opetettiin puhumaan kirjakieltä, ei saanut kiroilla eikä viheltää, koska isä kielsi. Kallion kouluja ei opinahjoiksi kelpuutettu, lapset lähetettiin Pitkäsillan paremmalle puolelle, ensin Alli Nissisen valmistavaan kouluun ja sen jälkeen Uuteen Yhteiskouluun.

Edvardin vanhimhasta tyttärestä Elsasta tuli suvun ensimmäinen ylioppilas ja hänet korotettiin esimerkiksi kaikille muille. Vuonna 1922 hän suomensi nimensä Enäjärveksi ja avioitui seitsemän vuotta myöhemmin Martti Haavion kanssa. Kun pariskunta promovoitiin samassa seremoniassa 1930-luvulla, he pääsivät Suomen Kuvalehden kanteen ja saivat valtakunnallista julkisuutta, mikä lienee lisännyt kumman-

kin itsetietoisuutta. Elsa Enäjärvestä tuli Suomen ensimmäinen vertailvan kansanrunoudentutkimuksen alalta väitellyt nainen ja vuonna 1947 alansa ensimmäinen naisdosentti. Kuollessaan vuonna 1951 hän oli aloittelemassa myös poliittista uraa.

Isovanhempansa ja enimmät vanhempiansa sukupolven sukulaiset Haavikko kuvaa parilla lauseella, äitinsä ja veljensä jättää maininnan varaan. Äitinsä serkuille hän omistaa kokonaisen luvun, ei siksi että pitäisi heitä ylivertaisen tärkeinä sukulaistensa joukossa, vaan koska tuli sellaisen luvun kirjoittaneeksi. Sattui käymään niin että Ritva Sievänen-Allen julkaisi Elsa Enäjärven elämäkerran* vuonna 1993, minkä aineistoa omiin muistelmiinsa keräilevä runoilija toki huomasi. Rahastaakseen teoksen lueskelusta koituvan vaivan Haavikko tarjoutui esittelemään teoksen Suomen Kuvalehdessä. Kahden ja puolen aukeaman laajuiseksi paisuneen esittelyn (SK 18/1993) hän siirsi suoraan 'Vuosien aurinkoisiin varjoihin'.

Luku sai otsikon "Kuusi sisarusta Päivölän talosta Ojakkalasta". Sen esitystapa on hampsiva kuten muistelmissa kauttaaltaan, vire halkinainen sikäli että myötämielisiin luonnehdintoihin lomittuu pilkallisia ja aleksivia taitteita. Erityistä huomiota ja surkuttelua kohdistetaan Elsaan joka oli tuon Eklundien 'ambitiöösini' sukuhaaran ylpeys ja esikuva, sukuhaaran joka tähdensi sivistystahtoaan pitämällä "minimivaatimuksena" sitä että ihminen on maisteri ja suhtautumalla ylenkatseellisesti kauppiasserkkuihin. Tätä ylenkatsetta Haavikon veljekset saivat tuntea vielä pitkin 50-lukua, erityisesti Elsa Enäjärven puolison ja sittemmin lesken, Martti Haavion taholta.

Henrik ja Lydia Johanssonin järjestyksessä toinen ja vanhin eloonjäänyt lapsi Heikki Adrian syntyi vuonna 1886. Kun ajattelee huomiota jota runoilija omisti isänsä vaiheille ja ratkaisuille sekä 'Yrityksessä omaksikuvaksi' että 'Vuosien aurinkoisissa varjoissa', tuntuu erikoiselta että hän ei mainitse jo vuonna 1905 tapahtunutta sukunimen suomentamista eikä pohdi mistä sen ajan lakien mukaan alaikäinen Heikki Adrian keksi nimen Haavikko.

Työuransa Heikki Haavikko aloitti Valtionarkiston kirjansitojana. Helmikuussa 1916 hän siirtyi City-Pasaasissa sijaitsevan Kirjapaino Oy

* Tyttö venheessä. Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901–1951. WSOY 1993.

Sanan sitomon johtajaksi, josta työstä hän erosi kesälomaansa koskevan erimielisyyden vuoksi vuoden 1918 syyskuussa. Sen jälkeen Heikki Haavikko ylitti Pitkäsillan ja siirtyi johtamaan Työväen Sanomalehti Oy:n sitomoa. Jossakin kaksikymmenluvun vaiheessa hän perusti oman yrityksen ja hankki liikehuoneiston Bulevardi 19:n piharakennuksesta.

”Penkala-toiminimi edusti 1920-luvun lopulla tamperelaista paperinjalostustehdasta sen lisäksi että kustansi postikortteja ja tuotti leikkikaluja aina halpamaasta, Japanista saakka. Tamperelaisen päämiehensä jouduttua vaikeuksiin joutui myös Heikki Haavikko tiukalle niiden sitoumusten takia joita oli antanut. Hän muutti liikkeensä osakeyhtiömuotoiseksi”, runoilija kirjoittaa muistelmissaan. Vähitellen Penkalan toimiala laajennettiin myös konttoritarvikkeiden tuontiin.

Heikki Haavikko avioitui 36-vuotiaana ja otti puolisoikseen tuttavaperheen tytön, juuri ylioppilaaksi tulleen Rauha Pyykösen joka tuolloin oli häntä tasan puolet nuorempi. Nuoripari asettui asumaan Pyykösten taloon, Helsingin Kallion Toiselle linjalle. Haavikoiden perheeseen syntyi kaikkiaan kolme poikaa, Tauno 1925, Raimo 1926 ja Paavo 1931.

”Paavohan jumaloi isäänsä”, määritteli Ritva Haavikko, runoilijan jälkimmäinen vaimo häntä haastatellessani. Aivan sellaista vaikutelmaa ei Helena Anhava muistanut saaneensa siitä mitä Haavikko tuli hänelle perhepiiristään kertoneeksi, ilmeisesti lähinnä 50-luvun jälkipuoliskolla, eikä liioin runoilijan miniä Anna-Liisa Haavikko kymmeniä vuosia myöhemmin.

Niin tai näin, ”isä on ’Yritys omaksikuvaksi’ -tekstin alkuosan valtahahmo”, toteaa Haavikko ’Vuosien aurinkoisissa varjoissaan’. Siihen hän siirsi laajoja otteita aiemmin kirjoittamistaan Heikki Haavikon kuvailuista ja täydensi niitä vielä, edes yrittämättä kuvata muita kotipiirinsä, tai nykykielellä ’ydinperheensä’ jäseniä. Hän muistaa isänsä ulkoilua harrastavana virkamiehenä, ankarana ja avarana kasvattajana joka ymmärsi että lapset eivät ole vanhempiensa heijastuksia.

”Isä ei puhu paljon. Hän ei opeta. Hän ei neuvo. Hän vaatii. Hän hyväksyy, ainakin ihmisen, ja minut. Hänellä on jotakin tajua, jota en tiedä puuttuvan ihmisiltä.”

Tämän olennaisuuksien tiivistelmän Haavikko siis kirjoitti jo ’Yritykseensä omaksikuvaksi’. Tajua koskeva maininta antaa tähdellisen tiedon pojan henkisestä yhteydentunnusta isäänsä. Lauseen päättävä

”jota en tiedä puuttuvan ihmisiltä” toteaa viidellä sanallaan ison ja auttamattoman asiantilan, avaa maailmankuvan. Vaistonvaraisella asioiden hahmottamisen kyvyllä, asiayhteyksien tajulla varustettu henkilö on taipuvainen pitämään tuota pyytämättä ja hankkimatta saamaansa lahjaa itsestäänselvyytenä niin kuin kymmentä sormeaan tai värien näkemisen kykyä, eikä hän hevin ymmärrä ihmisiä joilla ei sellaista tajua ole. ”Jos olisin tiennyt, en olisi yrittänyt, alkanut kirjoittaa, tällä järjellä mikä minulla nyt on, tiedolla.” Se lause menee jo diivailuksi, mutta viittaa kyllä aivan todelliseen kommunikaatiohäiriöön jonka vaikutukset säteilivät Haavikon minäkuvaan, oppimisvalmiuksiin, tunne-elämään ja hänen ihmissuhteisiinsa elämän eri vaiheissa.

Runoilijan äiti, Rauha os. Pyykönen siis pääsi tai joutui naimisiin suoraan koulunpenkiltä ja oli serkusparvestaan ainoa joka ei suorittanut mitään tutkintoa. Helena ja Tuomas Anhavalle Haavikko kertoi äitinsä olleen sillä tavoin ylihuolehtivaisen että hän, kuopuksena äitinsä erityinen silmäterä, pääsi sairastamaan lastentaudit vasta aikuisena. Marja-Liisa Vartio mainitsi Helena Anhavalle tulleen yleisesti ottaen hyvin toimeen ’Rauha-tädin’ kanssa, joskin häntä kismitti se että anopin mielestä tärkeintä maailmassa oli se että Paavo sai kaiken mitä tarvitsi.

Äitinä Rauha Haavikko ei poikansa muistoissa esiinny. Hänet mainitaan tyttönä jonka kasvua isä Heikki Haavikko seurailee ja ottaa aikanaan vaimokseen. Lapsuudenkodin kuvauksissa äiti-sana vilahtaa sellaisissa yhteyksissä kuin ”isän ja äidin huone” tai ”isä ja äiti lähtevät yhdessä teatteriin”. Millään tavoin läsnä äiti ei pojan muistojen kodissa ole.

Helena Anhavalle jäi sellainen mielikuva ettei kukaan perheessä ottanut Rauha Haavikkoa vakavasti. Ritva Haavikon, runoilijan toisen vaimon vaikutelmat ovat samansuuntaiset. ”Kaikilla pojilla oli sellainen alentuva suhtautuminen äitiinsä. Ensin isällä ja isältä pojat omak-suivat saman asenteen hyvin varhain. Ehkä se levisi kattamaan koko naissukupuolen. Ja äiti oli tavallaan mielellään alakynnessä, hänelle oli mieluisaa se että pojat olivat häntä pätevämpiä ja etevämpiä.”

Haavikon äidinisällä, leipurimestari Juho Pyykösellä oli Heikki Haavikon Lyydia-sisaren kanssa suhde jota hän ei mitenkään peitellyt, ja muitakin naissuhteita joista runoilija mainitsi muistelmissaan. Ritva Haavikko on päättellyt että juuri Juho Pyykönen, menestyvä liikkeenharjoittaja monine naisineen oli Paavolle tärkeä esikuva tai roolimalli. ”Paavon omat naissuhteet olivat kauniisti sanottuna feodaaliset”, totesi

puolestaan Hilikka Olkinuora joka työskenteli Haavikon kanssa parin vuoden ajan 80-luvulla.

Hän syntyi, hän kasvoi

”Hän syntyi nopeasti ja pontevasti tammikuun 25. päivän aamulla, kuten tapa on, ja oli sunnuntailapsi kuten kaksi vanhempaa veljeäänkin, Tauno ja Raimo. Hänet kastoi perhepappi, Kallion seurakunnan kirkkoherra Sylvander, jonka mustan tolppafordin Paavo vielä näkisi ajavan ylös Siltasaarenkatua kohti Kallion kirkkoa. Paavon etunimi oli o-loppuinen kuten veljienkin, samoin kuin heidän sukunimensä.”

Perheen nuorimmaisen syntyessä isä oli 45-vuotias, äiti kahdenkymmenenseitsemän. Haavikko muistaa, tai pehmentäen arvelee olleensa yksinäinen lapsena ja nuorena. ”Isä ei pitänyt vieraista lapsista silloin kun hän oli kotona, hän tahtoi pyhittää kotonaolonsa, koska oli kodin ihminen. Äiti noudatti kaikessa hänen tahtoaan jota ei tarvinnut edes sanoa.”

Yksinäisyyden tunto lienee johtunut myös luonteesta, ei vain vanhempien asettamista rajoituksista. Heti seuraavassa lauseessa Haavikko mainitsee pikkuserkkunsa Anna-Liisan ja serkkunsa Lauri Pyykösen ”kesien leikkitovereina”, lisäten Laurista vain sen verran että tämä oli sotalapsena Ruotsissa oltuaan muuttanut isöäitinsä luo ja kävi myös Kallion yhteiskoulua, ja että he pelasivat yhdessä lakkia. Itse asiassa äidistään orvoksi jäänyt Lauri päätyi mumminsa kasvatettavaksi Toisen linjan taloon ja varttui käytännössä Paavon ympärivuotisena kasvinkumppanina, johon suhtauduttiin perheenjäsenenä myös Haavikoiden taloudessa. Raimon muistikuvien mukaan Paavo ja Lauri olivat erottamattomat kaverukset vuosien ajan.

’Yritys omaksikuvaksi’ -teoksessaan Haavikko tapaili myös lapsen näkökulmaa, lapsuutensa elämysmaailmaa. Taloa, huoneistoa, huoneita, tiloja, kalusteita ja niiden käyttötarkoitusta muistikuvat havainnoivat tarkasti, ihmisiä nähdään ja kuullaan väläyksittäin jos ollenkaan. Aikuisten läsnäolo ilmenee kasvottomina ohjeina, määräyksinä, kieltoina, passiivilauseina, miltei kuin Tenavat-sarjakuvassa. Ei saa ottaa ensimmäisenä kakkua, ei suurinta palaa, pitää olla kiltti, minulle sanotaan, minulta kysytään. ”Meidän ulkoportaiden alla ovat talonmiehen työkalut, lapiot,

harjat, hiekka ja suola. Sen aluskomeron seinä on rapattu, mutta lumi irrottaa rappauksesta paloja. Komeron edessä ja meidän portaitten kohdalla on kaksi rautaluukkua, jotka avataan, kun tulee hirveä auto joka tyhjentää ihmisten tekemät jätteet syvästä kaivosta.” Muistelija kuulee miesten äänet, miehiä hän ei näe tai ei näytä. Kadulla menee ylös ja alas raitiovaunu. Ihmisten liikkuminen ei ole mainitsemisen arvoista.

Paavon vieminen lastentarhaan aamuisin kuuluu kotiapulaisen toimiin, iltapäivällä jompikumpi veljistä saa hakea hänet. ”Pikkuveljen hake mistehtävä ei varmasti ole mikään mieluinen tehtävä.” Pidättyväinen lause pitänee sisällään yhtä ja toista. Raimo Haavikkoa haastatellessani hän kuvaili isänsä oikeamielisyyttä tähdentämällä että kun hän ja Tauno olivat lähdössä retkilleen, isä määräsi että Paavo pitää ottaa mukaan. Hyvää tarkoittava määräys lienee kääntynyt irvikuvakseen sikäli että kun kahden toiminnanhaluisen vekarän tai varhaisteinin riipaksi työnnetään selvästi pienempi veli, tämä yleensä saa tuntea sen nahoissaan. Kun kysyin Ritva Haavikolta oliko Paavo koskaan maininnut isoveljen kiusaamisesta, Ritva totesi naurahtaen että muuta hän ei tuntunut veljistään edes muistavan.

”Paavo on hiljainen poika joka säilyy lapsena kauan. Hän leikkii tinasotilailta pitkälti ohi lapsuusvuosien, hänellä on ne vieläkin. Yhdellä niistä on käsivarressa fasistimerkki. Se on ajan merkki. Hänen maailmansa on koottu esineistä joista on pidettävä huolta niin että niille sillä tavalla kasvaa arvoa ajan mittaan, sekä arvoista jotka ovat pysyviä ja joita ei aika ja myrsky muuksi muuta. Se on hyvin yksinkertainen ja naiivi maailma.”

Kun hiljainen poika katsoo ulos ikkunasta, yli Töölönlahden ja kohti Eduskuntataloa, voimme nähdä hänen yllään sarjakuvien ilmaisukeinoihin kuuluvan ajatuskuplan, sellaisen puhekuplaa hattaraimaisemman: ”Kun tulen isoksi, ostan maata Lauttasaaren takaa, koska jonakin päivänä sillä on arvonsa.” Toisessa aforismikokoelmassaan ’Puolustuspuhe’ (1976) Haavikko kertoo kuplan puhkeamisesta: ”Voi, olin niin pieni että en tiennyt että siellä oli jo nimetty paikka, sen nimi oli Westend.”

Sedmigradskyn lastentarhasta Haavikon mieleen jäi kaunis piha ja se että hoitomaksun, markan päivältä, lapset toivat itse tarhaan aina perjantaisin. Hän arveli että sillä tavoin työläiskaupunginosaan lapsia opetettiin kuljettamaan rahaa ja käsittelemään sitä vastuullisesti. Koulunkäyntinsä hän aloitti Ilta Ojansuun johtamassa Kruununhaan valmistavassa koulussa, jonne hän kulki raitiovaunulla. Nimensä mu-

kaisesti Kruununhaan valmistava koulu valmisti lapsia oppikoulun pääsykokeisiin. Kun koulu oli kolmivuotinen, useimmat oppilaat selvisivät Haavikon arvion mukaan oppikouluun ”jotenkin hiukan liian nuorina”.

Koulun ohella veljesten päiväohjelmaan kuului velvollisuuksia jotka nuorimmainen muistaa loputtomina ja liian raskaan tuntuisina. Niitä olivat lähiseudun paperikauppoihin suuntautuneet rahanperintäkierrokset, joille Paavo lähetettiin jo alle kymmenvuotiaana, sekä puiden sirklaamisen isoveljien kanssa. Puita ei pätkitty vain kodin lämmitystä varten, vaan myös leipomon tarpeisiin, ja ainakin siitä työstä myös maksettiin. Runoilijan sekalaisissa papereissa on säilynyt kuitti hänelle maksetusta halkojenheittelypalkkiosta vuonna 1942, ja vastaavia vähän myöhemmiltä ajoilta. Ilmeisesti Heikki Haavikko pyrki opettamaan jälkeläisilleen tositteiden merkityksen jo pienestä pitäen.

Raimo Haavikkoa haastatellessani hän ajoitti 30-luvun lopulle muiston polkupyörien hankinnasta, jossa hänen mielestään tähdenntyivät sekä isän ajattelevaisuus että oikeamielisyys. Heikki Haavikko asetti ehdoksi pyörien hankinnalle sen että poikien on hypättävä korkeutta vähintään 120 cm. Ilmeisesti hän arvioi että tuosta korkeudesta selviäminen on merkki pyörällä ajon edellyttämästä tasapainon hallinnasta. Jo teini-ikään ehtineet Tauno ja Raimo selvisivät vaatimuksesta, alle kymmenvuotias Paavo ei. ”Me Taunon kanssa saimme sitten hienot pyörät. Mutta koska Paavo oli sen verran pienempi, isä päätti että kyllä Paavonkin pitää saada pyörä, vaikkei hän tuosta hypystä selvinnytäkään, niin että hän sai sitten Santalasta, tuttavaperheeltä joutilaakiksi jääneen oranssinvärisen pyörän. Emmekä me isoveljet koskaan panneet sitä pahaksemme, päinvastoin.” Voi olla että kuopuksen mieleen veljille häviäminen, siitä seurannut isän ja veljien armeliaisuus sekä tuttavaperheen ylijäämäpyörä jäivät vähemmän valoisana muistona; ainakaan hän ei sitä missään mainitse.

”Kauan Haavikko pelkäsi riitaa koska ei osannut riidellä ja pelkäsi sitä”, runoilija kirjoittaa muistelmissaan. ”Kun isä suuttui, hirveällä tavalla, hänen vaimonsa menetti täysin otteensa josta isä raivostui.”

Havainnollisia esimerkkejä isänsä ’hirveästä’ suuttumisen tavasta Haavikko ei kirjannut. Eeva-lehdelle tammikuussa 2011 antamassaan muistelevassa haastattelussa Ritva Haavikko kertoo muistitietoa jota

tuskin on voinut kuulla muualta kuin mieheltään: ”Kun Rauhasta tuli ylioppilas, he kihlautuivat. Heikki lähetti morsiamensa talouskouluun Jos koti ei ollut siisti ja ruokapöytä kauniisti katettu, Heikki pyyhkäisi kädellään pöydän tyhjäksi.”

Kuvailu tuo etsimättä mieleen elkeet joilla koleerinen runoilija niitti aikuisiällään mainetta. Raimo Haavikkoa haastatellessani kysyin ilmenikö raivostumistaipumus hänen pikkuveljessään jo kasvuiässä, koulu-poikana. ”Jossakin mielessä kyllä. Hyvin nuorena”, Raimo totesi. ”Että asioissa ei ollut vaihtoehtoja ja neuvotteluvaraa, vaan niiden piti mennä juuri niin kuin hän oli ajatellut. Jos ei mennyt, tapahtui sellaisia räsähdyksiä.” Ilmeisesti ”räsähdykset” eivät vielä tuolloin tarkoittaneet varsinaisia raivokohtauksia, joihin nuorimmaisella ei liene ollut perhepiirissä rahkeita, mutta hän saattoi mennä aivan pois tolaltaan.

Eklundin ja Pyykösten serkut olivat käyneet oppikoulunsakin Pitkän-sillan paremmalla puolella, Lucina Hagmanin Uudessa Yhteiskoulussa. Haavikon veljekset jatkoivat omassa kaupunginosassaan.

”Kallion Yhteiskoulu oli sokki kahdessa, kolmessa huoneessa toimineen Kruununhaan valmistavan koulun jälkeen. [...] Se oli Paavon koulu 10 vuoden ajan, 1941–1951, sillä viisiluokkaisen keskikoulun käyminen kesti seitsemän vuotta. I ja III luokka oli käytävä kaksi kertaa. Samana vuonna kuin koulunkäynti isossa, korkeassa ja kaukaiseksi jäävässä koulussa alkoi sota. Sekin oli suuri, etäinen ja jäi etäiseksi kumuksi.”

”Minulle ei puhuta. Minä en puhu. Puhun huonosti, puren väärin. En tahdo oppia, en tahdo että minulle sanotaan. Tahdon tehdä itse, tahdon olla itsekseni. Olen Kasper, joka kasvoi puutarhassa. En tahdo lukea Kasperista, joka kasvoi puutarhassa...” Tämä ’Yritys omaksikuvaksi’ -teoksessa kuvattu asenne on sukua Erno Paasilinnan sorvaamalle ja mieluisasti toistelemalle määritelmälle ”Itseoppinut on ainoa oppinut. Muut ovat opetettuja.” Kuten Paasilinnan tapauksessa, myös Haavikon kohdalla julistuksessa kaikuu uhmaksi käännetty huonommuudentunne. Haavikon varhaista ja varhaiskypsää kirjallista esiintuloa ja hänen aikuisikänsä toimintaa ajatellen hänen kehnolla koulu-menestyksellään ei ole ollut merkitystä kenenkään muun kuin hänen itsensä silmissä, ja tietenkin hänen kasvuvuosiensa Enäjärvien. Koulutaipaleen kuvailun ironisointi taittaa selittelyn makua vähän, mutta vain vähän.

Siitä huolimatta ”en tahdo oppia, tahdon tehdä itse” ovat Haavikon itsemäärittelyinä, minäkuvan peruslauseina huomion arvoisia, koska myös ne liittyvät tuohon vaistonvaraiseen tajuun jonka hän näki isässään ja tiedosti itessään, luultavasti aika varhain. Mitä vahvemmin hän tajunsa tiedosti, sitä kärkkäämmin hän pyrki sitä varjelemaan. Ja ilmeisesti hän alkoi uskoa että mikä hyvänsä ulkoisesta lähteestä ammennettu, minkä hyvänsä ulkoisen tahdon sanelema oppi pani tuon sisäsyntyisen tajun ahtaalle, turrutti tai vahingoitti sitä.

Esittäessään perusteluja yliopisto-opintojen sivuuttamiselle muistelmiensa ”Kirjailijan toimenkuva 1952–1966” -luvun alkukappaleissa Haavikko täydensi torjuntaansa vielä selvemmin sanoin: ”Mutta ennen kaikkea, hän vierastaa sitä, että oppisi erityisesti opetettuna jotakin uutta. Uskomalla kirjoihin ja opetukseen menettää lopulta kyvyn arvioida todellisuutta. Hän uskoo että opintojen kautta hänestä olisi tullut rutiinitehtäviä tekevä ekonomi, taikka historianopettaja.”

Muistelmissaan Haavikko limittää koulukokemuksiaan sodan poikkeusolojen vaikutelmiin. Piirustuksenopettaja Varma Junton kurinpitotoimet vaikuttivat sadistisilta, ruotsin ja saksan oppiminen tuotti vaikeuksia; itse asiassa kaikenlainen oppiminen. Ylimääräistä hankaluutta aiheuttivat puheviat sekä näön nopea huononeminen, jota ei huomattu heti, niin että jonkin kouluvuotensa Haavikko istui oikeastaan taululle näkemättä. Huonoon viihtymiseen reagoivat myös sisäelimet ja kehittivät nuorukaiselle vatsakatarrin, iässä jossa se lääkärin mielestä oli ”tieteen vastaista”.

Vuoden 1941 syksyn tai sitä seuranneen talven mittaan poistettiin Kallion talojen ullakoilta tavarat ja koottiin ne aidatuille varastoalueille. Samoilta alueille oli varastoitu myös aseita ja ammuksia erityisiin rautaverkosta tehtyihin lukittaviin häkkeihin. Nuo sekavat ja osin vaaralliset aarteistot vetivät koulupoikia puoleensa. Erityisenä urotyönä Haavikko muistaa kähveltämänsä painonnostovalineen, tangon jonka molemmissa päissä oli pallot. Sen kantaminen kotiin sadetakin alle piilotettuna oli kymmenvuotiaalle melkoinen urakka. Vanhemmat veljet kävivät tutkimassa venäläisiltä vallattuja junia Töölön ratapihalla ja toivat kotiin muun muassa lentokoneen panssarilasin palasia sekä it-ammuksien kärkeä, joista poikien huoneeseen rakentui pieni sotasaaletin.

Paavon käytyä kolmannen luokan toiseen kertaan kevättodistukseen kertyi vielä kaksi nelosta. ”Jokin järki asettuu kuukaudeksi tai

kolmeksi viikoksi nuoren Haavikon päähän pesimään ja ankarasti yrittämällä hän suorittaa ruotsin ja saksan ehdot”, hän toteaa ja jatkaa lainaamalla ’Omastakuvasta’ emotionaalisesti latautuneimman koulu-muistonsa:

”Isä tulee liiteriltä päin suurten, vanhojen vaahteroiden kujaa pitkin, kun minä tulen kaupungista, Kauklahden asemalta pyörällä. On kesäkuu 1946. Isä on 60-vuotta, minä 15. ’No, miten kävi’, hän kysyy. Olen suorittanut kahdet ehdot, molemmat. [...] Vedet tulevat miehen silmiin. Olen ajanut syreeniä kukkivien puutarhojen ohitse, ilmassa joka tuntuu kuin kirkas vesi. Vuoden kuluttua Juhola myydään, tavarat kannetaan pois.”

Koulussa pärjäämisensä kannalta käänteentekevä tapauksen Paavo kuittaa lyhyesti. Raimo Haavikko on kertonut siitä tarkemmin:

”Isähän ei puuttunut meidän todistuksiin, jotka eivät suinkaan aina olleet häikäiseviä, kun oli muuta tärkeämpää tekemistä. Kerran sitten Paavo kovisteltiin että pitäisi vähän kuitenkin kiinnittää huomiota ja niin edelleen. Ja Paavo siinä sitten tuhersi että joo joo, mutta kun ei hän näe sinne taululle. Täydellinen yllätys meille kaikille. Mentiin Vuolangolle, joka oli isän käyttämä optikko siinä lähellä, kiidätettiin Paavo sinne. En muista vietiinkö häntä edes silmälääkärille, mutta lasit hän sai ja kilpaili sitten priimuksen paikasta ihan heti. Eikä perheessä ollut kukaan tiennyt. Eikä hän ollut tajunnut sitä sanoa eikä opettajakaan ollut huomannut, ihan käsittämätöntä. Ja asia tulee ilmi sitten tällaisessa kovistelutilanteessa. Eli tämä muutti Paavon asennoitumisen ja suhtautumisen kouluun.”

Kumpikaan veljeksistä ei kerro milloin lasit hankittiin. Voisi kuvitella sen tapahtuneen toisen luokallejäännin jälkeen. Taululle näkeminen tosiaankin kohensi Haavikon koulumenestystä parin vuoden ajaksi, kunnes se lukiossa taas heikkeni, kun hän alkoi paneutua runojen tekoon jo enemmälti.

Ritva Haavikon todistus poikkeaa Raimo Haavikon muistikuvista. Hänen saamansa käsityksen mukaan Heikki Haavikko odotti ja vaati koulumenestystä pojilta. ”Ja kun Paavo ei sellaisia odotuksia kovin hyvin täyttänyt, hän myös aikuisvuosina tavallaan pelkäsi ja kaihtoi sitä keskustelunaihetta, siis hänen koulumenestyksestään joka ei ollut menestys.”

Keskikouluvaiheen kavereina Haavikko mainitsee Kari Katajan ja Gunnar Varakkaan joiden kanssa hän kävi elokuvissa ja pyöräretkillä. Varakas ja hän olivat myös perustamassa kouluun postimerkkikerhoa joka jäi lyhytikäiseksi. Raimo Haavikko mainitsee kaveruudesta seikan josta runoilija vaikenee: ”Kun tämä Varakas oli sellainen vähän ronskimpi, niin hän huolehti siitä että Paavoja ei kyllä tönitty eikä muuten kohdeltu huonosti. Se oli hyvin tärkeätä Paavolle.”

Varakas lopetti käytyään keskikoulun. Kataja kirjoitti ylioppilaaksi samana vuonna kuin Haavikko ja he viettivät iltoja yhdessä vielä nuorina aikuisinakin. Katajan sisar Kaarina seurusteli Raimo Haavikon kanssa jo kouluvuosina. He avioituivat Kaarinan valmistuttua hammaslääkäriksi.

Elokuville Haavikko muistaa käyneensä ainakin kaksi kertaa viikossa. ”Ensimmäiset suuret elokuvaelämykset, runoihinkin vaikuttaneet, ovat lyhyen rauhan ajalta 1940–1941, jolloin Hakaniemen torin laidalla olevissa pienissä teattereissa esitetään venäläisiä mutta myös joitakin italialaisia mammuttifilmejä.” Myöhemmistä elämyksistä muistelijana nimeää vain ’Gildan’ ”joka oli katsottava monta kertaa”.

Alan tapaus, jota Haavikko ei mainitse lainkaan muistelmissaan mutta kylläkin viisi vuotta myöhemmin kirjoittamassaan teoksessa ’Päämaja – Suomen hovi’, oli Kolmannen valtakunnan propagandaministeri Joseph Goebbelsin määräyksestä toteutettu UFA-filmistudion 25-vuotisjuhlaelokuva ’Münchhausen’, joka valmistui vuonna 1943 ja esitettiin Suomessa samana vuonna. Se oli värielookuva, mikä oli harvinaista tuohon aikaan, ja muutenkin visuaalisesti loistokas fantasiakomedia joka pohjautui väljästi ’muistelmiin’ jotka mielikuvitukseks paroni oli perimätiedon mukaan pannut 1780-luvulla paperille ja jotka kuvasivat hänen seikkailujaan Pietarissa, Turkin sodassa ja Venetsiassa. Münchhausen-aiheinen näytelmä tai romaani esiintyi jo Haavikon varhaisimpien apuraha-anomusten työsuunnitelmissa, mistä voi päätellä tuon elokuvan tehneen koulupoikaan joltisenkin vaikutuksen.

Jukka Kemppiselle Haavikko kertoi että ’Juhlat’-runosarjaan päätnyt nuori kuningas joka soittaa huilua myllyn palaessa, toisin sanoen Fredrik Suuri, oli peräisin suoraan Veit Harlanin ohjaaman ’Der Grosse König’ -elokuvan julisteesta. Hitler ja Goebbels näkivät Fredrik Suuren ”esikansallissosialistisena” sankarihahmona; heidän määrä-

yksestään toteutettu propagandistinen monumentaaliteos 'Der Grosse König' valmistui 1942 ja sai Suomen ensi-iltansa lokakuussa 1943.

Haavikoiden ja Enäjärvien kanssakäyminen vakiintui sotavuosien jälkeen kahvikutsuiksi joita järjestettiin melko säännöllisesti jossakin vuodenvaihteessa. Niissä Paavo kohtasi se ylimääräinen nöyryytys että hänet sijoitettiin lasten puolelle, kun vanhemmat veljet Tauno ja Raimo saivat istua aikuisten joukossa.

”Haavikot pitivät joka vuosi semmoiset kutsut jonne näitä kaikinpuolisia sukulaisia kutsuttiin. Näitä suvun kutsuja oli nimenomaan 40-luvun lopulla. Sodan aikanahan ei kahvia oikein saanutkaan. Kun sitten sodan jälkeen taas sai, päiväkahvit joilla tarjottiin kahvia ja hyviä leivonnaisia olivat oikein sellaisia merkkitaupauksia” muisteli Eliina Haavio-Mannila, Elsa Enäjärven ja Martti Haavion vanhin tytär. ”Lapsia oli aika vähän, niin että myös sisareni Marjatta ja minut ohjattiin lastenhuoneeseen, vaikka me olimme pitkälti toisella kymmenellä. Ja siellä oli sitten Paffu – Paavo sanottiin Paffuksi – ja vielä Lauri Pyykönen, joka oli Haavikoiden kasvatti. Hän oli jonkinlainen puoliorpo, tämä Lauri, ja hänestä tuli sitten lääkäri ja häntä olen tavannut aikuisenakin työelämän yhteyksissä. Lauri oli paljon eläväisempi, sellainen puhelias ja iloinen. Paffu oli aika sulkeutunut, että enemmän siinä Laurin kanssa puhuttiin. Ehkä Paffu piti meitä vähän lapsina eikä niin intellektuelleina kuin hän... että ei hän ollut ylimielinen, mutta sellainen vaikeammin lähestyttävä.”

Paavon siirtyessä lukioon otettiin siellä käyttöön linjajako. Matematiikkalinja valmisti oppilaita pyrkimään niihin tiedekuntiin joiden sisäänpääsykokeissa tarvittiin matematiikkaa, humanistisella linjalla painotettiin biologiaa, historiaa ja vieraita kieliä. Vaikka Paavolla oli ollut vaikeuksia ruotsin ja saksan parissa, hän valitsi humanistisen linjan, ehkä historiaan suuntautuvan kiinnostuksensa vuoksi. Hänen luokkatovereikseen osuivat muiden muassa Seppo Nummi, Ritva Valkama sekä Anu Mustonen, joka sittemmin tuli kirjailijana tunnetuksi Anu Kaipaisen nimellä.

”Nimenomaan Anu Kaipaisesta Paavolla oli tapana sanoa eri tavalla ikävästi kuin muista ihmisistä. Paavo piti Anua teeskentelevänä hysteerikkona joka, ellei keksinyt muuta keinoa kiinnittää huomiota itseensä,

keksi pyörtyä rukouksissa, vähän väliä”, kertoi Jukka Kemppinen häntä haastatellessani. Seppo Nummen Haavikko kuittaa muistelmissaan parilla ironisella maininnalla, muita luokkatovereitaan ei enempää luonnehdi. Martti Kotilaisen kanssa hän arvelee lukiovuosinaan jutelleensa tai väitelleensä lähes joka päivä, koska heillä oli sama koulumatka. ”Mistä me koulupoikina puhuimme”, ihmetteli Kotilainen luokkakokouksessa 20 vuotta ylioppilaaksi tulon jälkeen. ”Kaikesta siitä kai mistä lahjakkaat koulupojat yleensä”, Haavikko arveli.”

Itse asiassa hän täydentääkin arvelua: ”He väittelivät vaikkapa raitiovaunu- ja bussiliikenteen eduista tulevan liikenteen toteuttamisessa, aikana jolloin kaupunki oli rajattu ja autokanta vähissä. Haavikko puolusti raitiotieverkoston laajentamista ja oli väärässä. Hän oli varman ja koetellun maailman ihailija joka saattoi kotona sanakirjasta tutkia suon ja turpeen hyödyntämistä, ajatellen että jonakin päivänä haluaisi tuottaa turvetta.”

Erinäisiä opettajia hän mainitsee nimeltä, mutta jos luonnehtii, niin varauksellisesti tai ironisesti. Vain yksi saa kiitosta, poikkeuksellisuudessaan varsin painokasta: ”Äidinkieltä opetti Kauko Haahtela, lukion alkaessa. Hänen kykynsä ja tahtonsa avata kielen rakenteet ja niiden oikea käyttäminen olivat korkea koulu, hän oli tiukka ja innostava mutta silti myös heikkoja oppilaita tukeva.”

Koulun rehtori, historioitsija Martti Ruutu oli toiminut sodan aikana Valtion tiedoituslaitoksen päällikkönä ja nautti myös upseerin arvovaltaa. Jollakin oppitunnilla hän kertoi että talouden kukoistusta seuraa aina kulttuurin kukoistus, ja että koska Yhdysvallat oli kasvanut maailman johtavaksi talousmahdiksi, se nousisi myös suureen kulttuuriseen kukoistukseen. Haavikko kertoo nousseensa ja sanoneensa ettei tällaista syy- ja seurausketjua ole olemassa.

”Martti Ruutu ei siitä suuresti pitänyt.” Pirkko Nummi muistaa että Haavikko inhosi entistä rehtoriaan vielä 50-luvullakin.

Urheilullinen, Suomen urheilun vuosikerrat itselleen sitonut isä luki muutakin ja tajusi jotakin nuorimmaisensa kiinnostusten suuntautumisesta. Hän avasi Paavolle tilin Kalliorinteen kirjakaupassa. ”Paavo ostaa kirjoja harkiten, ymmärtäen että avoin tili velvoittaa sen käyttäjää olemaan kohtuullinen. Mutta tilin avulla hän saattaa seurata 1940-luvun lopun uutta kotimaista kirjallisuutta. Vain yhden kirjan hän vie ta-

kaisin sitä kotona selattuaan, Eeva-Liisa Mannerin 'Kuin tuuli tai pilvi' -runokokoelman, koska se on hänestä liian ohutta runoutta."

Haavikko rinnasti 40- ja 50-lukujen vaihteen 1990-luvun alun, toisin sanoen muistelmien kirjoittamisajankohdan kirjalliseen ilmaistoon jota hän luonnehti "kokeilevaksi ja ohueksi, fiksuksi ja helpoksi". Kannanottoa voi pitää jopa poleemisena. Mannerin "ohuen runouden" mainitsemisessa näkyy se karsaus jota "Tämä matka" -kokoelman vastaanotto Haavikossa herätti vuonna 1956 ja sen jälkeenkin. Lukemisensa, alkavaan kirjoittamiseensa kytkeytyvän lukemisen aloittelua hän kuvaili jo 'Omakuvassa'.

"Luin vähän, laiskasti, epäluuloisesti. Luin paljon, ahkerasti, yritin oppia sanojen järjestelmää, ja asioitten; velvollisuudentuntoisesti, etäällä pysyen, ankarasti. Pidin luetteloa luetuista kirjoista. Kun luin Hagar Olssonin kirjaa 'Hurskaat herjaajat', alleviivasin siitä että 'meidän kulttuuristamme puuttuu jotain sanomatonta'. Luin ensiksi 'Iliaan', sen punanahkaselkäisen vanhan laitoksen joka oli salin toisessa, mahonkisessa lasiovisessa kirjakaapissa. Se kaappi on nyt Juholassa; isä on ostanut sen vuonna 1917. Luin jokaisen laulun kahteen kertaan, heti en ymmärtänyt mitään, koska sanat ja määreet tulivat sen mukaan kuin mitta käski ja vaati, ja se oli hidasta lukua. Luin lukeakseni itseni sen lävitse."

Muistelmiensa luetteloissa Haavikko ei mainitse Poikien seikkailukirjaston kirjoja joita jossakin vaiheessa luki hyvinkin paljon, eikä lähinnä historiallisen seikkailuromaanin lajityyppiin luokituttavaa Frans G. Bengtssonin viikinkiromaania 'Orm Punainen' jatko-osineen, joita Raimo Haavikon todistuksen mukaan heidän kotonaan luettiin innokkaasti.

Lapsuuden kokemusten tiedetään vaikuttavan ratkaisevasti persoonallisuuden kehitykseen. Lapsuudessa ja kouluiällä koettujen lukuelämysten säteilyvaikutuksia ei ole helppo mitata, mutta ei liioin syytä kiistää. Kun ajatellaan vaikkapa Bengtssonin kykyä herättää uskottavan tuntuisesti henkiin Pohjolan muinaista elämänmuotoa ja ajattelutapoja sekä piirtää herkullisia henkilökuvia islantilaisten saagojen kerrontaa mukaillen, tuntuu luontevalta ajatella että 'Orm Punaisen' lukeminen on muokannut tulevan runoilijan kuvittelun valmiuksia otolliseksi "Freijan pellolle", "Audunille ja jääkarhulle" sekä Harald Pitkäikäisestä kertoville kuunnelmille – vai pitäisikö sanoa henkinyt elämänilmaa noiden töiden taustaksi? 'Orm Punainen kotona ja idän retkillä' kertoo päähenkilöiden retkestä jokireittejä pitkin Bysanttiin

saakka. Ei voi sanoa että tarina olisi suorastaan synnyttänyt Haavikon tulkinnan Sampo-myytistä, mutta romaaniin sisältyvä eloisa ja teknillisissä yksityiskohdissaankin havainnollinen kuvaus jokireittien soudusta nostoineen ja vetotaipaleineen on muokannut maaperää myös 'Kaksikymmentä ja yksi' -runoelman tarinankuljetukselle.

Haavikko kertoo lukeneensa Olavi Paavolaiselta 'Ristin ja hakaristin' sekä 'Kirjallisessa lastenkamarissa' -teoksen ja etsineensä antikvariaateista Edith Södergranin runoja, joiden tärkeydestä itselleen hän puhui 50-luvulla ainakin Helena Anhavan kanssa. "Hän pitää Lassi Nummen esikoisrunokokoelmasta, arvostaa erityisesti Sinikka Kallio-Visapäättä sekä tietysti Viljo Kajavaa, förtitalistia. Matti Kuusen käännös 'Absentia animi' on suuri uudistuvan runon ihme, ihmeteltävä. Mutta tietysti ajankohdan suuret mestarit Aaro Hellaakoski ja P. Mustapää ovat kaapin päällä korkeimmalla sijalla."

"Absentia animi" on Gunnar Ekelöfin 'Non serviam' -runokokoelman (1945) päätösruno, joka alkaa syysmaisematunnelmasta ja etenee muuntelevan toiston keinoin kohti avartuvia abstraktioita ja ääntökaikujen nonsensea. Kuusen suomennos ilmestyi Näköalan numerossa 4/1949, joten Haavikko ilmeisesti ainakin lueskeli tuota aikakauskirjaa, luultavasti myös sen kilpailijaa Ajan kirjaa. Lainauksen viimeisestä lauseesta voi uumoilla ironiaa, ottaen huomioon Haavikon kielteisen tai vähintäänkin kyräilevän suhtautumisen Martti Haavioon.

Kertoessaan jonakin 1960-luvun alun kahvitteluhetkenä Matti Suurpäälle varhaisista lukemisistaan Haavikko nimesi tärkeimmiksi rytmivaikutelmikseen Jarno Pennasen D. H. Lawrence-suomennokset joita oli lukenut Nuori Suomi -lehestä. Muista Suurpään muistiin kirjoittamista maininnoista hämmästyttävintä on se että jo nuoresta pitäen laiskaa ja nirsoa lukemisen tapansa korostanut runoilija sanoi lukeneensa "koko Waltarin".

Ehkä ei ihan koko Waltaria, mutta kun sillä silmällä katsoo, yhtä ja toista kyllä.

Haavikon neljännen, 'Lehdet lehtiä' -kokoelman "Suomalainen sarja" on versonut Waltarin 'Tanssi yli hautojen' -romaanin maaperästä – sieltä löytyvät mykkänä toljottava rahvas, runoileva ruhtinas Gagarin ja neitojen kuoron laulama "Vejsu Kejsarille". Aleksanterin mietteitä kuvaillessaan Waltari hipaisee myös Venäjän ja Bysantin kohtalonyhteyttä. Olennaisia herätteitä Haavikon läpi vuosikymmenten jatku-

nut kiinnostus Bysanttia kohtaan sai 'Mikael Karvajalasta' ja 'Mikael Hakimista'. Suoranaisia viittauksia 'Sinuhe egyptiläiseen' en ole tunnistanut, mutta uskon että runoilija siihenkin tutustui, jos ei muista syistä, niin teoksen kaupallisesta menestyksestä kiinnostuneena. Ja 'Sinuhen' jälkilämmössä syntynyt 'Neljä päivänlaskua', jossa naulakauppias seurustelee vintillään parveilleiden egyptiläisten kanssa, on hyvinkin voinut tarjota herätteitä 'Nuket'-näytelmän henkilöasetelmille, kuten nuori Erno Paasilinna jo tuoreeltaan arveli.

Kun Haavikko muistelmissaan mainitsee Waltarin heti Paavolaisen, Södergranin ja Hellaakosken jälkeen, hän luonnehtii kiinnostuksensa ikään kuin ulkokirjalliseksi, perhesyistä johtuvaksi. Modernistit suhtautuivat Waltariin ylenkatseellisesti eikä hänen lukemistaan ole ns. korkeakirjallisissa piireissä pidetty oikein hienona myöhempinäkään vuosikymmeninä, mikä lienee vaikuttanut Haavikon niukkasanaisuuteen tällä kohden.

”Waltarin 'Lähdin Istanbuliin' vuodelta 1948 hän lukee heti sen ilmentyttyä. Sehän on eräänlainen kirjailijan päiväkirja. Tässä kirjassa Waltari kertoo ensimmäisestä tapaamisestaan Aira Pyykösen eli Kultahius-peitenimellä kuvatun naisen kanssa”, muistelija selvittelee. ”'Lähdin Istanbuliin' oli sodanjälkeisen ajan ensimmäisiä matkakirjoja, ja kun maailma laajemmin avautui, lajista tuli harvinainen. 1940-luvun loppuvuosina Pariisissa Ranskan radion suomenkielisellä osastolla puhuvana toimittajana työskentelevä Aira-täti oli Haavikon linkki hitaasti elpyvään Eurooppaan.” Airan kautta nuorukainen lähetti jopa runojaan Waltarille.

”Tytön jalanjäljen säilymistä ja haihtumista rannan märästä hiekasta käsittelevän runon laitaan oli Mika Waltari kirjoittanut: 'Tätä tuskin kannattaa säilyttää'. Huomautus oli ehkä jotenkin tarkoitettu ohjaamaan runoa yrittävää tekijää asiallisempiin aiheisiin, tai ehkä huomautus ei ole käsitettävissä”, Haavikko pistelee, osuen hassusti omaan nilkkaansa, koska hänen kadonneeksi luulemansa runo on tallella Raimo Haavikon kokoamassa dokumenttialbumissa. Koneella kirjoitettuun pieneen lappuseen tekemissään korjauksissa Waltari ei ottanut mitään kantaa säilyttämiseen, rasti vain löysiä yli reippaasti ja kirjoitti: ”Tämä on tiivistysehdotus, vain ehdotus, mutta kuta yksinkertaisemmin ja vähemmän sanoin jokin asia sanotaan, sitä painokkaammin ja aidommin se tulee sanotuksi. – Paris, 13.1. 49 (terveisin) Mika Waltari”.